

הכשל הוא אקדמי

פרופ' אבנר גלעדי, ראש החוג להיסטוריה של המזרח התיכון באוניברסיטת חיפה, מתקומם ("הארץ", 5 ינואר 2001) על הקריאה להסיק מסקנות נגד עבודת המ"א שנכתבה במסגרת החוג על "יציאת הערבים מכפרי דרום הכרמל בשנת 1948", שבמסגרתה העלה טדי כ"ץ את הטענה שבכפר טנטורה הרגו חיילי גדוד 33 של חטיבת אלכסנדרוני "לא פחות מ-200 עד 250 גברים בנסיבות בהן היו אנשי הכפר נטולי נשק ונטולי מגן לחלוטין". "לטענתו של כ"ץ, בקרב עצמו נפלו מאנשי טנטורה לא יותר מאשר 10 או 20 בלבד. פרופ' גלעדי מסתתר לפי שעה מאחורי הדיון המשפטי ומבטיח כי לאחר שיסתיים דיון זה יעיין החוג עיון מעמיק בעבודה ויגיע לכלל מסקנות.

צר לי לצאת נגד עמיתים בחוג שעד כה היו לו הישגים בולטים במיוחד בהכשרת תלמידי מחקר, אבל תגובתו של פרופ' גלעדי (שבאופן אישי אין לו כל נגיעה לפרשה) היא זריית חול בעיניי. לא החוג להיסטוריה של המזרח התיכון צריך לבדוק את פרשת העבודה של טדי כ"ץ, מכיוון שעליו להיות אחד הנושאים המרכזיים בבדיקה האקדמית של הפרשה הזו, להבדיל מן המשפט שהתנהל בעניין זה ואולי עוד יימשך. המשפט עוסק בענייני לשון הרע, ואילו העבודה מוציאה שם רע למי שאישר אותה, ועוד בציון הנדיר בטיבו "97".

כמי שקרא את העבודה ביסודיות לאחר אישורה, בטרם פרצה הסערה סביבה כתוצאה מן הפרסום הסנסציוני בעיתון "מעריב", אני מבקש להפנות את תשומת הלב לכמה עניינים מתודיים הנוגעים לעבודה זו, שהם בגדר שערורייה בכל אמת-מידה של מחקר, הנחיה ושיפוט בלי קשר לתוכנה של העבודה. להלן כמה מן הליקויים המתודולוגיים והטכניים היסודיים שהעבודה לוקה בהם:

1. העבודה מסתמכת בעיקרה על תיעוד בעל-פה שנאסף על-ידי המחבר. כלל אלמנטרי בגביית תיעוד בעל-פה לצורכי מחקר היסטורי, עוד לפני השימוש בו, הוא שהעד קורא את הדברים לאחר תמלול ההקלטה או עריכת הרישומים. העד זכאי בשלב זה לתקן את דבריו ורק לאחר מכן הופכת העדות למסמך שניתן להסתמך עליו ולהפנות אליו. כל זה לא נעשה בעבודה הנידונה. ככל שהעבודה מסתמכת על עדויות (ויש בה מעט מאוד מקורות אחרים), היא נשענת אפוא על רכילות ולא על תיעוד בעל-פה. בשל סיבה זו בלבד מסופקני אם ראוי היה להכיר בעבודה כזו כעבודת מחקר המזכה בתואר מ"א מסלול א.
2. שימוש נכון בתיעוד בעל-פה במחקר היסטורי מחייב את המשתמש לבחון את נגישות העדים לאירועים שעליהם הם מספרים ולהבחין הבחנה ברורה בין דברים שהם עדות עשייה, היינו שהעד היה שותף לעשייתם, לדברים שהם עדות ראיה, עדות שמיעה ועדות מפי השמועה. משקלם של הדברים שונה על-פי ארבע המהויות האלו, המופיעות בדרך-כלל בכל עדות. על

החוקר לפרק את העדות לרכיביה ולנתחה ולהשתמש בה על פי משקלם השונה של הדברים. קריאת העבודה מלמדת שלא כך נעשה, ולעדויות מפי השמועה או השמיעה ייחס המחבר לעתים קרובות משקל רב הרבה יותר משייחס לעדויות עשייה וראייה, גם כאשר עדי העשייה והראייה סותרים את עדי השמיעה והשמועה.

3. דברי מר כץ בפרוטוקול של חקירתו הנגדית בבית המשפט במשפט התביעה שהגישו נגדו ותיקי חטיבת "אלכסנדרוני", בענותו על שאלות המבוססות על שמיעת הקלטות והשוואת תמליליהן לכתוב בעבודה, מלמדים על חריגות בולטות מכללים אלמנטריים של ציטוט ונאמנות למקור, שמקומם לא יכירם – לא רק בעבודת גמר למ"א, אלא בכל עבודת תרגיל בשיעור למתחילים בלימודי התואר הראשון. מצד שני הם מלמדים על השמטתם של דברים בעלי משמעות שנמצאים בעדויות ומר כץ התעלם מהם. דברים כאלה היו צריכים להיבדק בשלבי ההנחיה והשיפוט, ולא בבית המשפט, וגם הם שייכים למתודה של העבודה ולא לתוכן שלה, לערכה האקדמי ולא לשאלת לשון הרע.

4. דברי מר כץ על-פי הפרוטוקול ועל-פי התמלילים שהפיץ אילן פפה מלמדים על התייחסות מאוד שרירותית ולא ביקורתית מצד המחבר למקורותיו החיים, יהודים וערבים כאחד. התייחסות דומה הוא מגלה גם בהעדר כל גישה ביקורתית לתיעוד הכתוב. השערות הופכות אצלו לעובדות, ואת מה שהתיעוד אינו מסביר הוא משלים מהגיגי לכו.

5. תמלילי העדויות שהפיץ ד"ר אילן פפה כדי להגן על גרסתו של כ"ץ מלמדים בדיוק את ההיפך. עדות בעל-פה היא סיפורו של עד, מלווה בשאלות הבהרה של המראייך – משהו בסגנון של חקירה ראשית בבית המשפט. התמלילים שהופצו הם של "חקירה נגדית" אגרסיבית ובוטה מאוד, שבה יש לחוקר תזה מוכנה מראש והוא מבקש לכפות אותה על עדיו. העדים מתנגדים לתזה ולפרשנות שהוא מנסה להכניס לפיהם, והוא מתעלם מהתנגדותם ומתשובותיהם. בעבודה עצמה מציג כ"ץ את התזה שלו כאילו היא אושרה על-ידי העדים בשעה שאלה הכחישו אותה או, לפחות, טענו שאינם יכולים לאשר אותה. במקרים אחדים הוא מתחכם להם ומשבץ את דבריהם בהקשר לא נכון. אגב, בהערותיו של ד"ר פפה לתמליל יש לא מעט טעויות וחוסרים בזיהוי הנפשות הפועלות ובהסברת תפקידם בכוח. "רחביה" אינו ורבורג אלא ורדינגר, לימים ורדי, מתאם הפעולות בשטחים. "שמשון ממראח" שהסתובב עם "רשימות חיסול" אינו אלא שמשון משבץ שכ"ץ עשה ממנו רוצח אבל שייך אותו לחדרה, ועוד.

6. הטיפול במקורות כתובים אינו שונה מן האופן המניפולטיבי – בלשון המעטה – של הטיפול בעדויות שבעל-פה. כך, למשל, כ"ץ מביא (עמ' 111) מספר זיכרונותיו של עזרא דנין סיפור על ישיבה שהתקיימה בחיפה ב-23 באפריל 1948 בנוכחות בן-גוריון. עיון קל ביומן המלחמה של בן-גוריון היה מלמד שבאותו יום לא היה בן-גוריון בחיפה וכל ההקשר שבו מביא דנין את הדברים מוטעה. דוגמה נוספת: בפתיחת הפרק על טנטורה (עמ' 88) מביא כ"ץ ציטוט מדברים שכתב בעקבות כיבוש הכפר לוחם "אלכסנדרוני" נפתלי מקובסקי, שנפל ב-1 ביוני 1948. כ"ץ מוסיף בעקבות הציטוט: "עדות זו, המדברת בעד עצמה, ועוד כמה עדויות בעל-פה של יהודים

וערבים מספרת את סיפור הקרב". ההפניה של כ"ץ היא ליומנו של הלוחם בתאריך 27 במאי 1948. ואולם, היומן אינו מופיע ברשימת המקורות והביבליוגרפיה שבסוף העבודה. מן הראוי היה להודיע לקורא היכן ניתן לעיין ביומן ולבחון אם אמנם אלה הם הדברים ורוחם, ולא יעלה על הדעת שתלמיד ישתמש במקור ולא יכלול אותו ברשימת המקורות והביבליוגרפיה. להווי ידוע אפוא, שלא סתם הצניע כ"ץ את מקומו של היומן. נפתלי מקובסקי ז"ל השתייך לפלוגה שלא השתתפה בקרב לכיבוש טנטורה אלא הגיעה לכפר לאחר הכיבוש, ואז נורו עליה יריות של צלפים ערבים מן האזור שממזרח לכפר. מקובסקי אינו מתאר ביומנו טבח, או הרג של בלתי לוחמים, אלא את תאוות הרצח של כמה מחבריו שנקמו בצלפים הערבים את נקמת חבריהם שנהרגו בקרבות קודמים. מדוע רישום זה הוא בסיס לתיאור מה שאירע בטנטורה – לכ"ץ ומדריכיו פתרונים.

7. במקרה שלישי (עמ' 101) מביא כ"ץ מסמך שנכתב על-ידי נוביק, קצין הש"י של מחוז התיכון, ובו דעתו של מודיע הסבור שהכפר טנטורה ייכנע אם יובטח לו יחס הוגן. המפעיל, נוביק, מוסיף כי "יש לשקול את מידת האינטרס שלנו בהישארות התושבים במקום." הסברו המניפולטיבי של כ"ץ לאחר הציטוט הוא: במשפט האחרון [המצוטט לעיל] למדים אנו מבין השיטין כי אין כלל ביטחון שאמנם, כניעה והישארות התושבים זהו רצונו של הדרג המדיני-פוליטי. להפוך את מפעילו של המודיע והניצב-לעתיד מקס נוביק ל"דרג מדיני-פוליטי", נו באמת!

כוחן של הערותי אלו יפה לא רק לגבי הפרק על טנטורה שעורר את הסערה, אלא לגבי העבודה כולה. לעניות דעתי, אין שום הבדל בין האופן שבו המחבר עשה מניפולציות בעדויות ובמקורות אחרים לבין זיוף נתונים במחקר המבוסס על ניסוי, או סילוף ממצאים במחקר המבוסס על שאלונים. כל מחקר שנעשו בו דברים כאלה הוא חסר תוקף אקדמי גם בלי להזדקק לבית המשפט.

כל אלה הם עניינים מתודולוגיים שאינם נוגעים לתוכנה של העבודה. צודק פרופ' גלעדי בכותבו ש"כרך של 250 עמודים אינו צונח משמים על שולחנם של מנחה העבודה, שופטיה וחברי ועדת המ"א החוגית". בכל הליקויים שציינתי לא היה תדי כ"ץ לבדו. אין הוא תחקירן עצמאי אלא תלמיד הנתון במסגרת ומכין את עבודתו תחת פיקוח, הנחיה ושיפוט. מן הבחינה האקדמית אחראים לתוצר שלו, לא פחות ממנו, האוניברסיטה שהעניקה את התואר ושלוחיה: המדריך הרשמי, המדריך בפועל ד"ר אילן פפה — שתדי כ"ץ מודה לו בחום רב בהקדמתו לעבודה – והשופטים. אין זה אלא שהמנחים והשופטים הנוגעים בדבר שמחו כל כך על "ממצאיו" של כ"ץ, שנתנו לו פרס על התוכן והתעלמו מן הכשלים המתודולוגיים. אין כאן רק, וגם לא בעיקר, בעיה משמעתית של הכותב אלא זוהי בעיה אקדמית של המערכת שבתוכה כתב.

ואכן, לא מדובר בסתם עבודה, אלא בעבודה שזכתה לציון 97, כלומר "בהצטיינות יתרה", עובדה המטילה צל כבד על כושר השיפוט של המעריכים, כולם אנשי החוג להיסטוריה של המזרח התיכון. צל זה מצטרף לשורה של תהיות אחרות על תפקידו של החוג בפרשה זו:

1. באוניברסיטה שיש בה חוג ללימודי ארץ-ישראל, העוסק לא מעט בתולדות מלחמת העצמאות, כיצד הרשה לעצמו החוג להיסטוריה של המזרח התיכון לאשר לתדי כ"ץ לבחור בנושא כזה? האם היה עולה על הדעת שהחוג ללימודי ארץ-ישראל היה מאשר לאחד מתלמידיו לכתוב עבודת גמר על טבח האשורים בעירק, או על יחסי הקופטים והמוסלמים במצרים, ושהחוג לתרבות צרפת יאשר לתלמיד לכתוב עבודה על ביירון?
2. האם המדריך שאישר החוג להנחיית העבודה מומחה לתולדות מלחמת העצמאות ומלמד עליה? ואם לא, מדוע לא צורף להנחיה מדריך מחוץ לחוג מקרב המורים באוניברסיטה (וישנם אחדים כאלה) העוסקים בתולדות המלחמה?
3. האם המדריך בקי בשימוש במתודות של תיעוד בעל-פה? ואם לא, מדוע לא צורף מדריך נוסף בעל ניסיון בגביית עדויות כאלו ובכתיבה מחקרית מתוך הסתמכות עליהן?
4. כאשר הגיש תדי כ"ץ את הצעת המחקר המפורטת שלו, כיצד לא עמדה ועדת המ"א של החוג על הפוטנציאל הטוען של נושא רגיש הנחקר בשיטה בעייתית? האם כל חברי הוועדה השתתפו בדיון, או שמא חלק מהם- שיכול היה להעיר על המכשלה שבצירוף זה- מודר ונעדר ממנו?
5. כאשר התברר למנחה שהכותב רומז, ואף מאשים במפורש, אנשים ברצח ובפשעי מלחמה, האם לא היה מקום לבחון ברחל בתו הקטנה את מקורותיו, האופן שבו הוא מתחקר אותם, ציטוטיו, המשמעויות שהוא מעניק לדברים והמסקנות שהוא מסיק מהם? הדיון בבית המשפט יכול היה להיחסך אם ההנחיה היתה מקצועית וקורקטית ואם המעורבים בעבודה לא היו נוהגים זילות כזו במי שיכול להיפגע ממנה.
6. תקנון האוניברסיטה מאפשר אמנם מינוי שופטים לעבודת גמר למ"א מתוך החוג שבו נכתבה העבודה. במקרה הנדון, שבו המדריך והשופטים אינם מומחים לנושא העבודה ואף אינם קרובים אליו, האם לא היתה זו משום יוהרה חסרת כיסוי להסתפק בשיפוט פנימי?
7. לאחר שפרצה השערורייה סביב העבודה בחודש ינואר 2000 והתבררו ההשגות עליה, האם לא היה מקום לבקש חוות דעת נוספות ולחסוך את ההתדיינות המשפטית המיותרת?

די בתהיות אלו לגבי ההליכים בתוך מסגרת החוג והשיקולים שהנחו אותו לאורך כל תהליך הכנת העבודה כדי שהאוניברסיטה תמנה ועדה שתחקור את תפקוד החוג להיסטוריה של המזרח התיכון בפרשה. לא יעלה על הדעת שלאחר כל אלה יהיה זה החוג שיבדוק את עצמו.

אוניברסיטת חיפה כבר התבזתה דיה בפרשה זו. אינני נכנס לשיקולים שהביאו אותה לקבלתן או אי-קבלתן של החלטות בעבר, אבל לאחר שהודעתו של מר כץ לבית המשפט, כי לא היה טבח בטנטורה, וכי הוא "חוזר בו מכל מסקנה משתמעת מהעבודה בדבר התרחשותו של הטבח או בדבר הרג של אנשים חסרי נשק וחסרי מגן", תחולט בפסק-דין, צריכה האוניברסיטה לבטל את העבודה ולשלול ממנו את התואר מ"א במסלול א. לכל היותר ניתן לאשר לו תואר במסלול ב (ללא עבודת תזה). מכיוון שכאמור, תדי כ"ץ אינו לבדו בסיפור הזה, יש לבחון כיצד קרה שחוג שעד כה הצטיין בהעמדת תלמידי מחקר הדרדר להסתבכות בפרשה מיותרת זו.

פרשה צדדית שהסתעפה מן העבודה של תדי כ"ץ היא תפקידו של ד"ר אילן פפה בעבודה ובדיון המשפטי והאקדמי עליה. בשבועיים-שלושה האחרונים הוא מופיע ברשת האקדמית באצטלה של מומחה אובייקטיבי-כביכול הקורא את חומר המקורות שעליו נשענה העבודה, מנצל לשם כך את הכישורים המיוחדים שרכש בשירותו הצבאי ומתייחס אל הדברים לגופם מעמדה אוטוריטיבית ונייטרלית. ואולם, חוות הדעת שהפיץ ד"ר פפה על העבודה ועל מקורותיה אינה אובייקטיבית ואינה אוטוריטיבית. אין היא אלא ניסיון מגמתי להגן על שמו-שלו. להווי ידוע, שעל-פי דבריו של כ"ץ עצמו בשלמי התודה לעבודה, אילן פפה קרא אותה פעמים אחדות לפני הגשתה, העיר לו הערות חשובות ביותר וסייע בידו רבות להביא עבודה זו לכלל מה שהיא. אם זהו חלקו של ד"ר פפה בעבודה, והוא זה שהביאה לכלל "מה שהיא", היושר האינטלקטואלי המינימלי מחייב אותו להתייצב במשפט כנתבע לצדו של תדי כ"ץ, במקום להטיף מוסר לכולי עלמא ולשלוח את האוניברסיטה להתייצב למשפט כנאשמת במקומו.

העובדה, שפפה הגיש לבית המשפט תצהיר של "מומחה" בלי לציין את מעורבותו האישית העמוקה בפרשה, מלמדת משהו על מקומו של היושר האינטלקטואלי בפרשה זו. לשונו המשתלחת במכתבו אל עורך דין ארדינסט, שכתב לו מכתב תקיף, אך מנומס, אינה מעידה על תום לב ונקיון כפיים ואינה מביאה כבוד לאקדמיה שפפה כה מתהדר בהשתייכותו אליה. דבריו אינם חוות דעת מקצועית של היסטוריון אלא תעמולה שמבקשת לשטוף את מוחם של עמיתים תמימים וחסרי רקע להבנת ההתרחשויות. בדומה לתגובתו של פפה בשעתו בעיתון "הארץ" לדברי הביקורת של אפרים קרש בספרו על סילוף ההיסטוריה הישראלית, גם בהגיגו על ידידו-תלמידו טדי כ"ץ, אילן פפה תוקף אישית כל מי שמבקר אותו, מנסה לעשות לו דה-לגיטימציה, מבטל בזלזול את מעמדו האישי והמוסדי, אבל מתחמק בעקביות מלהשיב על הטיעונים העניינים המועלים נגדו.